

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת אמר תשס"ו
מספר 652

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פרשת המקלל

פרשת המקלל, הפותחת בפסוק: "וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנְצְוּ בַּמִּתְנָה בֶּן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי" (כד:י), מעוררת אצל הפרשנים כמה שאלות, ואלה המרכזיות שבהן:

1. "ויצא" - מהיכן יצא?

2. על מה הייתה המריבה בינו ובין האיש הישראלי?

3. מה חשיבות יש למוצאו כבן איש מצרי?

4. מה הקשר בין פרשה זו לקודמתה, העוסקת בענייני עבודת הכוהנים?

המדרש, ובעקבותיו גם רש"י, אומרים כי המקושש והמקלל היו בפרק אחד והתורה הפרידה ביניהם: "ויניחוהו במשמר, ולא הניחו המקושש עמו ושניהם היו בפרק אחד" (ספרא, אמור, פרשה יד. רש"י כד:יב ד"ה ויניחוהו). ויש לשאול מדוע הובא עניין המקלל דווקא כאן?

התשובה של רש"י לשאלה הראשונה – "מהיכן יצא?" – מקפלת בתוכה את התשובות לשאלות האחרות. לשאלת היציאה יש שני כיווני פרשנות: האחד - יציאה פיזית, גשמית, שכן משום היותו בן איש מצרי לא אפשרו לו להציב את אוהלו בתוך מחנה דן, השבט שאליו השתייכה אמו, והוציאו אותו למחנה הערב-רב, ועל כך נסבה המריבה בינו ובין האיש הישראלי שגרם לו לצאת מן המחנה; השני – מדובר ביציאה רוחנית-אמונית; המקלל יצא זלזול בעבודת המקדש, ובעיקר בעבודת לחם הפנים שפרטיה מובאים בחלקו הראשון של הפרק. לפי הכתוב, הלחם ניתן לכוהנים לאכילה לאחר שעמד על השולחן במשך שבוע שלם, ורק לאחר שהוחלף בלחם טרי. בהיותו בן איש מצרי הכיר את מנהגי העבודה המצרית שלפיהם קיבלו הכוהנים לחם טרי בכל יום (ויקרא רבה, פל"ב, ג), ולכן זלזל בנוהג זה.

אברבנאל (בפירושו לויקרא עמ' קנ) מתייחס בעיקר לשאלה הרביעית, לסמיכות הפרשיות, ותשובתו עליה עונה גם על השאלה הראשונה והשלישית:

בעבור שבפרשיות שלמעלה צווה והזהיר יתברך על שמירת כבודו ושלא יזלזלו בו יצוה על זה לישראל במצות מיוחדות להם, ולכהנים במצות שיתחדו אליהם ולישראל וללויים ולכהנים גם כן בשמירת מועדי ה' ... ועריכת לחם הפנים על שולחנו, שהיה התכלית בכל זה שישמרו כבודו ולא יחללוהו, לכן הביא הכתוב הלכה למעשה ממה שקרה לאיש אחד שקלל את שמו יתברך וצוה השם לרגום אותו באבנים, ... רוצה לומר שיצא משמירת כבוד השם ויצא לחלל שמו ויצא מכלל ישראל ואזהרותיהם.

ר' שבתי הכוהן משלב את היציאה הפיזית מן המחנה עם היציאה מכלל ישראל מבחינה אמונית-רוחנית. הוא קורא את פסוק י' בסימן שאלה: "ויצא" - מאחר שהוא בן איש מצרי מה יש לו לעשות בתוך בני ישראל? אלא שהוא מוסיף כי בעקבות המריבה על מקומו בתוך בני ישראל גילה המקלל את פרצופו האמתי, את כפירתו בה' שהתבטאה בקללה... (שפתי כהן, ח"ב, נט ע"א).

ר' שבתי הכוהן מתייחס גם לתוצאה השלילית של המריבה, אלא שהוא מוצא אותה בתחום הדתי, לא בתחום החברתי; המריבה גרמה למקלל לתת ביטוי לכפירה שהייתה כנראה בקרבו. בהיותו בן איש מצרי הייתה ראשית

גידולו בתרבות מצרית, וגם כאשר הסתפח ליהדות לא נשכחה ממנו תרבות זו לגמרי: "אפיקורסיות שהיתה בו בכח יצאה לפועל מתוך מריבה" (שבתי הכוהן, שפתי כהן, ח"ב, נט ע"א).

שלושה פרשנים עוסקים בממד ההיסטורי של המקרה, ובדבריהם הם מרמזים לשאלה השנייה והשלישית, ומתייחסים גם לקושי של משה לפסוק בעצמו את דינו של המקלל - "וַיִּנְיַחְהוּ בַּמִּשְׁמֶר לְפָרֵשׁ לָהֶם עַל פִּי ה' (פס"ב). ר' יצחק קארו מסביר את הרקע למעשהו של המקלל. על-פי חז"ל, האיש המצרי, אביו של המקלל, הוא אותו "איש מצרי" שהרג משה כאשר ראה אותו מכה איש עברי. המדרש מציין שמשה הרג את המצרי בשם המפורש. עתה, במריבה שהייתה לבן האיש המצרי עם איש ישראלי אחר, מגלה לו הישראלי, תוך כדי מריבה, כיצד מת אביו. לדעת ר' יצחק קארו זאת תכונה יהודית ידועה שבשעת מריבה מזכירים נשכחות, בעיקר פגמים ודברים רעים במשפחה, אפילו עד עשרה דורות. מששמע זאת הבן רצה להתנקם כביכול בשם שבו השתמש משה להרוג את אביו (תולדות יצחק, פרשת אמור). זאת גם הסיבה שמשה שאל את הקב"ה כיצד להעניש את המקלל, שאם לא היה שואל, היו השומעים והרואים יכולים להעלות בדעתם שמשה נוקם בכך בגלל ייחוסו כבן האיש המצרי. לאחר שהעונש ניתן בדבר ה' לעיני העם, ראו כולם שזאת היא ההלכה על פי הציווי האלוכי.

גם ר' משה אלשיך רומז בפירושו לאותן שאלות כמו ר' יצחק קארו, ולייחוסו ההיסטורי של המקלל. הוא דורש את שם אמו של המקלל: "שלומית בת דברי, דברנית". לפי האלשיך היה אפשר לדעת את משפטו של המקלל מן התורה בלי צורך לשאול את דינו מה', אולם בגלל ייחוסו של הבן רצה משה להיות נקי ולהסיר כל לעז מעליו, כאילו החמיר יותר בדינו. על כן הביא את משפטו לה' לעיני כל העדה, כדי שכולם ישמעו ויראו שלא על דעת עצמו פסק את העונש החמור הזה (פירוש לויק' כד:יב). וכך מפרש גם ר' אליהו הכוהן האתמרי (מגלה צפונות, קמא ע"ב):

יודע היה משה שמיתתו בסקילה אך לא רצה לפסוק הדין אלא המתין שיפרש הקב"ה דינו כדי שלא יחשדוהו דכיון שהרג את אביו ... ובסתו ברח ממצרים ... ויאמרו בשנאה זאת הורג את הבן להנקם מהצער שנתגלגל לו על ידי אביו. לכן להוציא זאת מלבות בני אדם המתין עד שיפסוק הקב"ה. רוב המפרשים מסכימים כי קללתו של אותו בן איש מצרי הייתה מופנית כלפי ה', ועל כך הוא נענש. שני מפרשים התרכזו במעשה הקללה עצמו, וכמעט התעלמו מכל שאר השאלות שהעלינו. הרלב"ג מפרש בדומה לר' יצחק קארו ומדגיש כי הוא "קלל את השם בשם", דהיינו השתמש בשם המפורש, שבו השתמש משה להרוג את המצרי, כדי לקלל את ה'.

לעומת כל הפירושים הללו, ר' שלמה לבית הלוי, בדרשתו לפרשת אמור (דברי שלמה, יח, ע"א), מסביר כי לא רק את ה' קילל האיש, אלא גם את משה. ר' שלמה מדייק זאת מן הכתוב האומר: "וַיִּקְבּוּ בֶן הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת הַשֵּׁם וַיִּקְלַל". המפרשים האחרים רואים את שני הפעלים, "ויקב", "ויקלל", כמתארים עניין אחד, ואילו ר' שלמה תופש אותם כשתי פעולות נפרדות: האחת כלפי ה' והשנייה כלפי משה. לגבי הפעולה הראשונה מסביר ר' שלמה, בעקבות הזוהר, כי זיווג כשר, בין איש ואשתו, מתקן תיקון בספירת מלכות, ואילו זיווג לא-כשר בין איש לאישה מטיל מום בספירה זו. הזיווג שהיה בין האיש המצרי והאישה הישראלית יצר את המום הזה, והבן, בעצם היותו, מסמל את המום הזה, ועל כן הוא כאילו נוקב את ה'. הפעולה השנייה של הקללה הייתה כלפי משה, שהרג את אביו המצרי של האיש, ועל כן תפסו השומעים את המקלל והביאוהו אל משה. כמי שנוגע בדבר לא רצה משה לשפוט בעצמו את האיש, והיה זקוק לפסק דין אלוכי כדי שלא יוציאו עליו לעז שהחמיר בדינו. פסק הדין האלוכי היה: "הוציאו את המקלל", לא את הנוקב. כביכול מחל הקב"ה על כבודו שלו אבל לא מחל על כבודו של משה.

ר' שלמה מבדיל בין העונש המגיע למקלל הזה ובין עונשם של שאר מקללים. בהמשך (פס"ט"ו) נאמר: "וְאֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּדַבֵּר לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ פִּי יִקְלַל אֶל-לִהְיוּ וְנִשְׂא חֲטָאוֹ". מי שיקלל "אלוהיו", במשמעות השופט או הדיין, ונשא חטאו, אבל אינו חייב מיתה. אבל כאן, כהוראת שעה, מפאת כבודו של משה, העונש הוא מוות. ר' שלמה מדייק מן הכתוב שאומר "א-להיו", ולא שם ה' או אלוקים. "וְנִקְבּוּ שֵׁם ה' מֵת יוֹמֵת" - מי שמקלל את שם ה' יומת בכל מקרה, וכאן חוזר ר' שלמה למשמעות הרגילה של נוקב שם ה' ולא כפי שפירש בעקבות הזוהר.

שני מפרשים - ר' יצחק אבן ארויו ור' משה אלבילדה - מפנים אותנו לפן נוסף של המקרה, והוא מקומה של העדה בכל הסיפור הזה. ר' יצחק אבן ארויו מביא דעה מעניינת בנוגע להבאתו של המקלל אל משה ולעונש שהוטל עליו. הוא מתייחס לנאמר בפסוק י"א - "וַיִּבְיֵאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה", ולנאמר בפסוק י"ד - "רְגֹזוּם יִרְגְּמוּ בוֹ כָּל הָעֵדָה". כל בני העדה הביאו את המקלל אל משה וכל העדה הייתה צריכה להוציא לפועל את עונשו. הסיבה לכך הן הדעות החלוקות לגבי המעשה. היו שסברו שמגיע לו עונש מוות על מעשהו, כיוון שאם זהו העונש שנקבע למקלל אביו ואמו, ק"ו שיש להטיל עונש מוות על מי שמקלל את הא-ל. אחרים סברו שכלל אין להטיל עונש על מקלל ה', כיוון שזהו מעשה שטות שאין בו נזק, שהרי אין קללת אדם שיכולה לפגוע בא-ל. לדעת אבן ארויו, מטרת הציווי האלוכי על הוצאתו להורג של המקלל הייתה להביע כי אף שאין במעשהו נזק כל שהוא כלפי הא-ל, יש בו נזק כלפי החברה, כיוון שהוא יוצר זילות כלפי מעלה, ומפני זה בא העונש החמור להרתיע. זו הסיבה שכל העדה הייתה צריכה להשתתף בביצוע העונש, כדי לבטא בכך את הסכמת כולם לעונש, גם אלה שסברו שאין נזק במעשה עצמו (תנחומות אל צח ע"ב).

ר' משה אלבילדה ממשיך את כיוון החשיבה של אבן ארויו לגבי המחלוקת בעם על העונש המגיע למקלל. אך לדעתו, המחלוקת בעם הייתה בין אלה שסברו שהעונש הארצי של הריגה מספיק לחומרת המעשה, ובין אלה שסברו שלא די בו, והמקלל צריך לקבל עונש בלתי-מוגבל בעולם הבא. אולם לדעת אלבילדה התורה מדגישה את העונש בעולם הזה, כיוון שהעונש בעולם הבא אינו יכול למלא תפקיד חינוכי לכל ישראל, שהרי הוא מתרחש במישור אחר (עולת תמיד, קפא ע"ב). על כן היה הציווי האלוקי שהמקלל יקבל תחילה את העונש המוגבל בעולם הזה, כדי שיהיה בכך לימוד וחינוך לעם כולו, ואחר כך יחול עליו גם העונש בעולם הבא, הנלמד על פי חז"ל מהמשך הפסוקים "ונשא חטאו" - בב"ד של מעלה, עונש נצחי שאין לו כפרה (שם, קפב ע"א). פירושו של ר' אליעזר אשכנזי עוסק רק בחלק הסיפורי של התורה ולכן הוא אינו נדרש לשאלת סמיכות הפרשיות, ובשאלות האחרות הוא נוגע רק ברמז. לדעתו מטרתה של פרשה זו ללמדנו מוסר, עד כמה על האדם להיות זהיר בלשונו, גם בשעת מריבה, גם כאשר הוא כועס. ועל כן, לאחר הוראת העונש המגיע למקלל ממשיכה התורה ועוסקת בעניין נזקי גוף שאדם גורם לחברו, כי לפעמים כתוצאה מן הכעס יבוא אדם לעשות מעשים שתוצאותיהם בלתי-הפיכות, ואי-אפשר לשלם עליהם אלא רק במוות (מעשה ה', מעשה תורה, פרק יז). כיוון שמדובר בלימוד מוסר כללי, אין התורה מציינת מה היה נושא המריבה. לנושא המריבה במקרה זה אין חשיבות כלל, אלא רק למה שעלול להיגרם כתוצאה מכעס בלתי-נשלט בעת מריבה.

פרופ' שאול רגב

חוג משולב במדעי היהדות
